

Eesti Orhideekaitse Klubi

Õõviul 8

2010

Eesti Orhideekaitse Klubi ajakiri ÖÖVIUL 8/2010

Sisukord

- 3 Eessõna
Eesti Orhideekaitse Klubi 25. aastapäevaks – Ester Valdvee
- 5 Punane tolmphea – aasta orhidee 2010 Eestis – Tiiu Kull
- 7 Punase tolmphea kadumised ja ilmumised – Arne Kivistik
- 9 Lehitu pisikäpa uued leiud – Toomas Hirse
- 11 Kanaari saarte orhideed – Rainar Kurbel
- 20 Leedu ja Poola orhideed – Rainar Kurbel, Toomas Hirse
- 29 Kas Nõmme tumepunased neiuvaibad on edaspidi kaitstud?
– Ester Valdvee
- 30 Klubi tegemised 2009. aastal
- 30 Üldkoosolekud
- 31 Väljasõit Koiva-Mustjõe maastikukaitsealale –
Margus Muts
- 32 Tatra ürgoru läänepoolse allikasoo inventeerimine
– Toomas Hirse
- 34 Õismäe raba käpalistega tutvumine – Olev Abner
- 36 Retk Siniallika soosse ja Mägede mõhnastikku –
Ester Valdvee
- 37 Osmussaarel orhideesid avastamas – Sirje Azarov
- 40 *In Memoriam*
- 41 Journal of Estonian Orchid Protection Club Ööviul –
Lesser Butterfly Orchid

Toimetaja Laimi Truus

Kujundus ja trükk OÜ Digimap

Fotod:

Olev Abner (lk 34, lk 35)

Sirje Azarov (lk 37, lk 38)

Toomas Hirse (lk 2, lk 9, lk 10v, lk 22p, lk 31, lk 32, lk 33)

Rainar Kurbel (esikaas, lk 11–12, lk 14–20, lk 22v, lk 23–25)

Toivo Lodjak (lk 40)

Margus Muts (lk 10p, tagakaas)

Arto-Randel Servet (lk 5, lk 8, lk 29)

Ester Valdvee (lk 36)

ÖÖVIUL internetis: <http://www.orhidee.ee>

Punase tolmpa valgeõieline vorm. Tagamõisa, Saaremaa, 28. juuni 2009

Eessõna

Eesti Orhideekaitse Klubil täitub tänavu 25 tegutsemisaastat. Klubi rasketest sünnivaludest teavad paremini rääkida need 30 orhideehuvilist, kes 1985. aasta 19. veebruari asutamiskoosolekul võtsid vastu klubi põhikirja, kinnitasid tegevusplaani ja valisid esimese juhatuse. Kuusteist aastat tegutseti Eesti Metsaseltsi (kuni 1991. a Metsatööstuse ja Metsamajanduse Teaduslik-Tehniline Ühing) kaitsva tiiva all. Alles 2001. aasta 6. juunist on klubi iseseisev mittetulundusühing.

Kahekümne viie aasta sisse mahub poolsada lühemat ja pikemat uurimisretke Eestis kasvavate käpaliste kasvukohtadesse. Mõnel korral on käidud ka piiri taga teisi orhideeliike vaatamas. Klubi liikmete abiga on välja antud orhideeraamatuid ja käpalisi tutvustavaid plakateid, korraldatud näitusi ja orhideepäevi ning avastatud palju uusi käpaliste kasvukohti.

Klubil on aastate jooksul välja kujunenud oma kindlad traditsioonid, mida järgides on küll tagatud järjepidevus, kuid samas on oht neisse liialt takerduda ja staatiliseks muutuda. Seetõttu oleme viimasel aastal püüdnud tegevusi mitmekesistada ning suunanud liikumist selle poole, et lisaks klubikesksele tegevusele paistaksime silma ka ühiskonnas ning kujuneksime oma valdkonna arvamuslimidriks.

Esimene president Olaf Schmeidt ja asepresident Virve Roost asutamiskoosolekul 19. veebruaril 1985. Foto klubi arhiivist.

Klubi ühendab umbes 80 erinevas vanuses eri ameteid pidavaid meeldivaid inimesi, kellel on huvi käpaliste vastu ja mure nende käekäigu pärast. Seatud eesmärkide - Eestis kasvavate käpaliste kaitse, uurimine ja tutvustamine - elluviimiseks on meil nii erialast kompetentsi, entusiasmi kui pühendumust. Seetõttu seadsimegi 2009. aastal klubile konkreetsed sihid edasiseks tegutsemiseks. Lähiaastate esmatähtsateks ülesanneteks on käpaliste kasvukohtade väljaselgitamine ja nende kohta andmete edastamine looduskaitseregistrile ning käpaliste tutvustamine meedias ja teemakohastel üritustel.

Olulisemad käpalisi ja klubi tegemisi tutvustavaid väljundid on meie kodulehekülg www.orhidee.ee ja ajakiri „Ööviul”. Üheks eesmärgiks on ka nende jõudmine võimalikult paljude huviliste lugemisvarasse.

Meie klubi liikmeid võib küll leida väga erinevatest Eestimaa paikadest, kuid mõned piirkonnad (näiteks suurem osa Lääne- maast, Pärnumaast, Raplamaast ja Lääne-Virumaast) on veel täiesti esindamata. Soovime, et igas maakonnas või natuke suuremas looduspiirkonnas oleks klubi liikmest kontaktisik, kes vaataks üle huvilistelt või maaomanikelt laekunud teated käpaliste kasvukohtadest ning võtaks neis toimepandud pahategude avastamisel kiiresti tarvitusele vajalikud abinõud.

Veerandsada tähistav tegevusaasta töötab tulla eriline. Esma- kordselt saab puude ja lindude kõrval oma aasta ka üks Eestimaa looduses kasvav käpeline - punane tolmpä. Lisaks annab Eesti Post välja oma kolmanda orhideemargi, millel on kujutatud meie kõige tuntum ja armastatum käpeline – kahelehine käoheel, rahvakeeli ööviul.

2009. aastal võtsid klubi liikmed ette mitmeid uurimisretki nii Eestimaa erinevatesse paikadesse kui kaugemalegi. Suur tänu nii retkedest osavõtjatele kui nende korraldajatele! On hea meel, et võimalusel käivad klubi liikmed käpalisi vaatamas ka mujal maailmas ja jagavad meie ajakirjas oma orhidee-elamusi ka huvilistele .

Jõudu, jaksu ja visadust klubi liikmetele ja käpalistele!

Ester Valdvee

Punane tolmphea — aasta orhidee 2010 Eestis

Aasta 2010 on elurikkuse aasta. Ülemaailmselt seati eesmärgiks selleks aastaks vähendada bioloogilise mitmekesisuse vähenemist maakeral ja Euroopa Liit julges isegi loota selle peatumist. Täna tuleb tõdeda, et need eesmärgid jäävad küll kahjuks saavutamata, aga ega häid tulemusi ka ei saada, kui eesmärgid pole piisavalt kõrged.

Esmakordselt Eestis on meil olemas aasta orhidee. Selle valiku tegi Eesti Orhideekaitse Klubi juhatus 2009. aasta 1. detsembril. Punane tolmphea (*Cephalanthera rubra*) on üks meie kaunimaid, nõtkemaid ja suureõielisemaid käpalisi, kel kõrgust paarikümnest sentimeetrist kuni meetrini. Hõredas õisikus suured roosakas-punased õied, mida arvult paarist kümneni, hoiduvad täielikult avanemast ja meenutavad nii kujult veidi kellukat. Selle sarnasuse tõttu on taimel võimalik ka kellukaid tundvaid putukaid ligi meelitada, liiati näevad putukad värve veidi teistmoodi kui inimese silm. Väidetavalt on suureõiene kellukas see, kellega tolmeldajad

Punase tolmphea kasvukoht Saaremaal Tagalaha juures, 7. juuli 2009

tolmpea õisi segamini ajavad. Seetõttu saavad ka nektarita tolmpea õied tolmeldatud, kui putukad kellukast nestet hangivad (Nilsson, 1983).

Liigi kasvupaigad on valdavalt lubjarikaste muldadega metsades ja puisniitudel, seega meil Lääne- ja Põhja-Eestis. Kui Lääne-Saaremaal on leiukohti veel mitmeid, siis Mandri-Eestis on viimastel kümnenditel aset leidnud märgatav liigi leiukohtade ja arvukuse kahanemine (Kull ja Tuulik, 2002). Põhiliseks mõjuriks selles on mõistagi inimtegevus. Lageraialadel taimed enamasti hukuvad, üha uued teed ja rajatised suruvad end peale ja kõrvale, halvendades taimede kasvutingimusi. Punane tolmpea on sealjuures veel suhteliselt visa loomuga. Tihe kooselu seensümbiontidega ka täiskasvanuna (seemne eas on see sümbioos ju vältimatu) annab eelised vastupidamiseks, kui seen on piisavalt toetav. Ent seente bioloogiast teame me veel vähem kui orhideede omast.

Tolmpead on pikaalised, nende vertikaalne risoom on lühike, sest aastased juurdekasvud on vaid mõne millimeetri pikkused. Pikaajalise populatsioonide seire tulemused näitavad, et enamik isendeid jätab mõnel vegetatsiooniperioodil maapealse varre kasvatamata (Kull ja Tuulik, 1994). Harva juhtub seda rohkem kui kaks aastat järjest, kuid ühel sugulasliigil neuuvaiba perekonnast on leitud 11 aasta pikkust dormantsust (Rydlo, 1995). Sama räägib ka meie järgmine lugu Arne Kivistikult.

Aasta orhideeks valimine peaks pöörama enam tähelepanu selle liigi leiukohtade ülevaatusele, ohtude ja mõjurite väljaselgitamisele, mis aitaks tõesti peatada leiukohtade kadu.

Tiiu Kull

Kirjandus

- Nilsson L. A. 1983. Mimesis of bellflower (*Campanula*) by the red helleborine orchid *Cephalanthera rubra*. *Nature* 305, 799–800.
- Kull T., Tuulik T. 1994. Orchid studies on permanent plots. In: Kull T. (ed.). *Orchid Ecology and Protection in Estonia*. Tartu, 35–42.
- Kull T., Tuulik T. 2002. *Kodumaa käpalised*. Digimap OÜ.
- Rydlo J. 1995. Long-term observation of the *Epipactis albensis* population on the permanent plot in the Libicky luh floodplain forest. *Muzeum a současnost, Roztoky, ser. natur.* 9, 81–98.

Punase tolmepea kadumised ja ilmumised

Tuhala ümbrus on tuntuks saanud kui haruldaste taimeliikide poolest rikas piirkond. Oma osa sellesse rikkusesse annavad ka orhideed. Nende hulgas on kõige haruldasem punane tolmepea (*Cephalanthera rubra*), kelle käekäiku jõudumööda jälgida olen püüdnud.

Tammiku ja Tuhala küla vahel asub endine Mõisa Nõmmeks kutsutav lookarjamaa, kuhu 20. sajandi kestel on mets kasvanud. Orhideede kasvukohtade süstemaatilise otsimise ja kaardistamise töö käigus leidsin 1987. aasta 20. juulil kastikuloo tüüpi metsa idapoolsest häiludega osast ühe punase tolmepea eksemplari. Taim oli 17 cm kõrge ja ühe õiega, mis ei viljunud. Järgnes kolme aastane puhkepaus. Vegetatiivsel kujul ilmus punane tolmepea päevavalgele taas 1990. aastal. Edasise seire lihtsustamiseks tähistasin kasvukoha.

Kuna 1989. aastal olin leidnud Nõmmest 1,5 kilomeetrit kagu poolt Loigu talu lähistelt loometsast teise, isenditerohke (24 eksemplari) punase tolmepea kasvukoha, siis 90. aastate alguses Nõmmel kasvavat, arvatavasti endiselt üksikut taime, ei jälginud. Huvi mainitud kasvukoha vastu tekkis taas 1996. aastal. Eelmise suve pinnatulekahju oli hävitanud paigaldatud tähise, samas aga parandanud valgustingimusi viieteistaastase männikultuuri harvendamise läbi. Punane tolmepea oli tulekahju üle elanud ja esines nii sellel kui ka järgmisel, 1997. aastal, vastavalt kolme- ja seitsmelehelise võsuna. Säilinud olid ka teised lähikonnas kasvavad käpaliseliigid – suur käopõll ja tumepunane neiuvaip. Võtsin leiupaiga püsiva vaatluse alla. Paralleelselt jälgisin tumepunase neiuvaiba seisundit, sest nimetatud liik oli viiest ümbruskonnas teada olnud kasvukohast säilinud veel ainult kahes.

Loigu kasvukoht sisendas lootust, et juhul, kui ka Nõmme punane tolmepea peaks hävima, jääb liik piirkonda alles. Tõsi küll, vaatlustulemuste rida optimismi ei tekitanud. Niisiis: 1990. – 17, 1991. – 2, 1992. – 4 õitsvat taime. Järgmisel kahel aastal taimi ei leidnud, kuid 1995. aasta 21. juunil loendasin seitse veel puhkemata õitega isendit. Vaatlusandmed puuduvad 1996. a kohta. Nii Nõmme kui ka Loigu kasvukohtades fikseerisin ühe

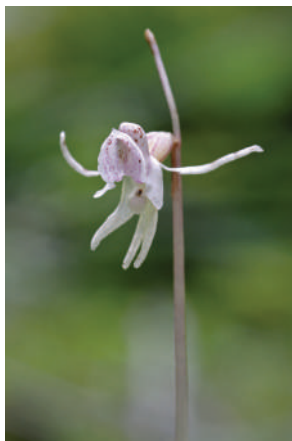
punase tolmea vegetatiivses olekus taime veel ka 1997. a suvel. Sealtmaalt andmed liigi esinemise kohta piirkonnas puudusid kuni 2009. aasta 6. juulini. Uskumatult pika, 12-aastase puhkepausi teinud Nõmme taim ilmutas end taas 26 cm kõrguse kaheöielise isendina. Mainitud juhtum annab lootust, et ka Loigu kasvukohas on punane tolmea mingisugusel kujul siiski veel olemas. Jääb üle ainult oodata.

Arne Kivistik

Lehitu pisikäpa uued leiud

2009. aasta augusti alguses tuli üsna väikese aja jooksul teateid uutest lehitu pisikäpa (*Epipogium aphyllum*) leidudest Jõgeva ja Tartu maakonnas. Vaid nädalapäevad varem toimunud otsingud Tartumaal Kastre lähedal asunud lehitu pisikäpa hävinud leiukoha ümbruses polnud andnud tulemust. Seega andsid uued avastused kinnitust, et lehitu pisikäpp pole Tartu ümbrusest kuhugi kadunud. Esimene teade uuest leiust saabus aga sootuks Jõgevamaalt Kaaverest, kus Asko Lõhmus parasjagu oma töörühmaga metsaproovitükke uurimas oli. Teate kontrollimise käigus tuvastati Asko Lõhmuse töörühma poolt leitud taim ning lisaks veel kuus uut taime, mis paiknesid esmaleiust ca 80 m lõunas. Leitud taimedest viiel oli kaks õit, ülejäänutel üks. Kasvukohaks kodusoomets, mis on viimasel ajal arenenud looduslikult. Metsa vanus on umbes 50–70 aastat. Puistus on peamiselt kask ja kuusk, sekka üksikuid haabasid ja musta leppa. Maapinnal on rikkalikult kōdupuitu ja lehekōdu ning hõre rohustu. Varasemad andmed lehitu pisikäpa esinemise kohta Jõgevamaal puuduvad.

Kaavere, 4. august 2009

Paari päeva möödudes Jõgevamaa teatest tuli uus teade, et on leitud lehitu pisikäpp Tartumaalt Käreverest. Leidjaks Maarja Kukk Pärändkoosluste Kaitse Ühingust, kes Keskkonnaameti tellimisel inventeeris parasjagu Tähtvere vallas kaitsealuseid taimeliike. Taimed kasvasid 40-aastasest soostuvas kuusekultuuris. Kultuurpuistule omaselt puudub lama- ja lagupuit. Alustaimestikku on kasvukohas vähe, suur osa maapinnast on kaetud samblaga, kohati puudub igasugune taimkate. Sarnaselt Kaavere leiukohale on siingi kaks pisut üksksteisest eemal asetsevat gruppi. Neist ühes kasvab kaks taime ja teises, eelmisest ca 100 m kaugusel, veel kolm taime.

Mõlemad uued leiukohad on majandusest mõjutatud metsaalad.

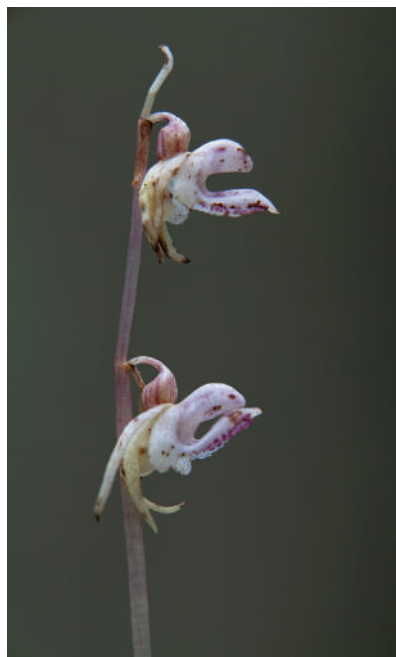
Kaaveres on ilmselt viimasteks häiringuteks mõningad aastad tagasi tehtud põimendusraie ja mõnesaja meetri läheduses olev lageraie. Samas on kuivenduskraavid servani vett täis, hoides metsaaluse niiske. Käreveres on lageraie järel istutatud kuusik, mille vanus on metsanduslike takseerandmete järgi mõned aastad üle neljakümne. Kuusiku alla on tekkinud peamiselt kase looduslik uuendus, aga kasvab ka haaba ja sekka mõni remmelgas. Tundub, et valgustusraiet pole tehtud ja taimede kasvupaigas kuivendusest märke pole.

Seega, olgem tähelepanelikud ka kõdusoometsades ja soisele pinnasele rajatud kuusekultuurpuistutes käies. Pikka meelt, kannatust ja usku saab soovida hilissuvisele orhideeotsijale, sest pole teada, kus ilmub järgmine kummitusorhidee!

Toomas Hirse

Jänijõe, 4. august 2009

Jänijõe, 4. august 2009

Kanaari saartest ja orhideedest

Loo aluseks on autori viie nädala (dets. 2009 kuni jaan. 2010) ja läbitud 2600 km jooksul saadud kogemused Tenerifelt ja La Gomeralt.

Saarte üldine tutvustus

Kui hispaanlased Kolumbuse aegadel neile saartele jõudsid, leidsid nad eest pärismaalased *guanche*'d ning hulgaliselt nende koeri. Sellest alates hakkasidki hispaanlased neid saari kutsuma ladinakeelse sõna *canis* (mis tähendab koera) järgi Canariaks. Aastakümneid kestnud lahingutes pärismaalastega jäid võitjaks hispaania konkistadoorid ja sealtmaalt ongi saarte domineeriv asurkond hispaanlased, täieneses nüüdisajal pisut sinna elama asunud muude rahvustega, eeskätt brittidega.

Vulkaanilise tekkega Kanaari saared paiknevad Euroopa

absoluutses edelanurgas Mandri-Hispaaniast 1300 km ja Eestist 4700 km kaugusel. Paarisaja kilomeetri kaugusel asuvast Aafrikast puhuvad soojad Sahara tuuled ja ümbritsev Atlandi ookean tagavad aasta ringi stabiilse ja sooja kliima. Talvel on soe ja suvel pole liiga palav. Palju päikesepaistet, ookeanirannad, mis sobivad kõigile väikelastest kuni surfariteni, lum mavad vaated, vaheldusrikas loodus, närvekõditavad mägitseed, maailma tasemel loodus-

pargid, Euroopa kõrgeim, 3718-meetrine vulkaan el Teide oma "kuumaastikuga", maalilised mägikülad ja palju muud põnevad ning nautimisväärsed on õigustatult teinud Kanaari saartest Euroopa populaarseima aastaringse turismipiirkonna.

Taimestik

Esiletõstmist väärib kindlasti Kanaari saarte floora, registreeritud taimeliikide arv on seal ca 1700. Eriti põnev on aga asjaolu, et ca 500 nendest on endeemsed liigid (20 uut perekonda), mis teeb

Kanaaride tuntud endemne kelluke *Canarina canariensis*.

Kanaaridest neljanda piirkonna kogu maailmas kohalike endemide arvult. Pole ka ime, sest biotoopide vaheldusrikkus on väga suur, ulatudes kõrbelistest aladest kuni niiskete loorberimetsadeni ning rannikualadest kuni kõrgete mägedeni. Kusjuures see kõik on asetunud suhteliselt väikesele territooriumile – näiteks Tenerife on Saaremaast viiendiku jagu väiksem, samas endemsete taimeliikide arv on seal ca 160, mis on ühtlasi suurim näitaja saarestikus.

Kanaari saared jaotatakse mõtteliselt kaheks erineva iseloomuga osaks: Lääne-Kanaarid (Tenerife, La Gomera, La Palma ja El

Igihaljas loorberimets La Gomeril Garajonay rahvusparkis. Kui üldse, siis just seal võiks leida Madeira suurharuldus *Goodyera macrophylla*.

Hierro) ning Ida-Kanaarid (Gran Canaria, Lanzarote, Fuerteventura, Graciosa). Läänesaared asuvad rannikust kaugemal, on palju rohelisemad ja metsasemad, kuid ka niiskemad ja paar kraadi jahedamad. Idasaared on kuivemad, kõrbelisemad, rohkemate liivaaladega ja soojemad.

Looduslikud orhideed

Vulkaanilise tekkega ja eraldatuses asuvatele saartele omaselt on Kanaaridelt leitud üsna vähe looduslikke orhideesid – 7 liiki, ent 3 nendest on endeemsed liigid. Võrdluseks: Havai saartel leidub vaid 3 algupärast orhideeliiki!

Orhideede kasvukohad on enamasti seotud mäenõlvadega, parasvöötmele tavapäraseid niite või tasaseid lagendikke peaaegu ei leidugi. Üldjuhul puuduvad ka meil levinud teeäärsete kraavipervede tüüpi kasvukohad, seega on välistatud autoaknast nähtav n-ö kerge saak. Millegi leidmiseks on enamasti vaja mõnesajameetrist jalgsikäiku, mis võib aga pikka aega ning suurt füüsilist koormust nõuda.

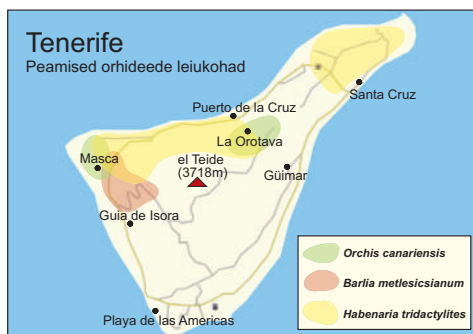
Barlia metlesicsianum (*Himantoglossum metlesicsianum*) – endeemne liik

Habenaria tridactylites – endeemne liik

Orchis canariensis – endeemne liik

***Serapias parviflora* ssp**

mascaensis – peetakse ka omaette liigiks *Serapias mascaensis*'eks. Väga haruldane, vaid mõnikümmend isendit Tenerifel, Masca küla lähedal kuru-põhjas. Erineb põhiliigist selle poolest, et polliiniumid jäävad seotuteks ka pärast õite avanemist. Õitseab Kanaaridel jaanuarist veebruarini.

Ophrys bombyliflora – üksiku isendi juhuleid 22. jaanuaril 1990 Tenerifelt, Güimari asula ümbrusest. Mujal levinud mitmetes Vahemere-äärsetes riikides kuni Türgini.

Neotinea maculata – Tenerifel, Gran Canaria, La Palmal, El

Hierrol ja La Gomeril, puudub Lanzarotel ja Fuerteventural. Tenerifel peamiselt vulkaani põhjaosa nõlvadel asuva La Orotava mägistest männimetsades ja saare põhjaosas asuvates samalaadsetes Mercedese metsades. Mujal levinud mitmetes Vahemere-äärsetes riikides kuni Lähis-Idani, põhjaosas kuni Iirimaaani. Õitseag Kanaaridel veebruari keskpaigast aprillini.

Gennaria diphylla – Tenerifel, Gran Canarial, La Palmal, El Hierrol ja La Gomeril, puudub Lanzarotel ja Fuerteventural. Hajusalt levinud, kasvab põõsastikes, niiskemates männisega-metsades ja loorberimetsades. Mujal vaid Vahemere lähiumbruses, ka Põhja-Aafrikas. Õitseag Kanaaridel detsembrist jaanuarini.

Barlia metlesicsianum

Kõige haruldasem, kõige suurem, kõige uhkem, kõige värvilisem.
Kahe liigiga (*B. metlesicsianum*, *B. robertianum*) esindatud Barlia

perekond on Himantoglossumite lähisugulased – need on suurimad orhideed Euroopas. Tugevad ja võimsad taimed on keskmiselt 60 cm kõrged, kuid leitud ka üle meetriseid eksemplare. Varre

jämedus altosast oli kohati isegi üle 2 cm, ülaosast vahetult enne õisiku algust üle 1 cm, õie huule laius ulatub üle 2 cm ja pikkus kuni 3 cm – selliseid näitajad pole tõesti teistel liikidel vastu panna. Õisi esineb nii mustrita kui täpilisi, kolmeks lõhestunud huule ääred on pisut kaardus ülespoole.

Barlia suured õied on katsudes tugevad ja vahased, meenutades tsümbiidiumi õisi või tehislilli.

B. metlesicsianum on leitav vaid ühes kohas Tenerife lääne-loodeosas. Kasvukoht on vanadel terrassidel ja laavaväljadele tekkinud mägiste kanaari männi metsade lagendikel. Eelistavad huumusrikkamaid ja niiskemaid kasvukohti.

... absoluutse vaikuse taustal on samas kohas kuulda lakkamatu mesilasesumin – öitsvatel mandlipuudel on neile küllaldaselt kaupa pakkuda. Nagu mullegi – eelmisel aastal valminud mandlid ripuvad ahvatlevalt okste küljes. Ürginimese moel nende ülitugevat koort

kiviga purustades tegin taimede uurimises sedasi mitu pikka pausi.

Taimede kasvukoha kõrgus varieerub vahemikus 500–1200 m ü.m.p., nad esinevad üksikult või kuni kümnetaimeliste kogumikena, harva rohkem – vaid korra õnnestus leida ligi saja taimega kasvukoht. Alustades pildistamist, tahtsin eemaldada ühe suurte taimede kogumiku eest mingit oksarisu... need oksad osutusid aga eelmiste aastate kuivanud taimedeks. Mõtlesin, et vajadusel oleks võinud nad

pooleks murda ja näiteks lõkkematerjalina kasutada. Muljetavaldavad mõõtmed!

Barlia õitsemise aeg on kirjanduse andmetel jaanuari keskpaigast kuni veebruarini, kuid saare eri osade erineva mikrokliima ja kõrguse tõttu leidub ka pisut varasemaid õitsejaid.

Termomeeter näitas 26 kraadi sooja, kui ma teisel jõulupühal paariks tunniks autoga mägedesse sõitsin, lootuses ligikaudugi oletatavast kasvukohast ülevaadet saada. Juhtus aga ootamatu – peale laavaväljade ületamist leidsin täiesti suletud õitega eksemplaride seas

ka paar poolenisti avanenut. Tänaasin mõttes jõuluvana, kui sel imelisel talvepäeval taas elukoha poole sõites auto kõik raadiojaamad vallutanud "White Christmas" kuulasin. Mõtlesin, et nädala pärast tasuks uuesti tulla. Tulingi, mitu korda.

Barlia metlesicsianum’i kasvukoht 950 m ü.m.p., esiplaanil olevad puud on mandlid ja tagaplaanil kanaari männid. Üle pilvede paistavad Tenerife naabersaared La Gomera (45 km kauguselt) ja La Palma.

Habenaria tridactylites

Eksoot, perekonna ainus esindaja Euroopas. Lähiliik *H. aitchinsonii* kasvab Nepaalis.

Levinud rohkem Kanaari läänesaartel, vähem Gran Canarial, väga haruldane Lanzarotel ja viimati leitud ka ühest kohast Fuerteventural. Peetakse kunagi Vahemere ümbruses laialt levinud loorberimetsade jäänukeiks.

Taimede kõrgus on keskmiselt 15–30 cm, kuid leidus ka suuremaid ja väiksemaid erandeid. Tihti moodustavad kobaraid, harva kasvavad päris üksikuna. Huul on pikalt kolmeks võrdseks peenike-seks osaks jagunenud. Õite värvus on kollakas-roheline, meenutades muguljuurt või soohilakat.

... mööda sõites mõtlen, ei sellel kalju-serval ta küll ei saa kasvada, sest puuduvad igasugused horisontaalsed pinnad ja muldagi õieti pole, lähen otsin edasi mõnest loogilisemast kohast. Kaks päeva hiljem leian aga just sellelt kaljult kõige paremad eksemplarid. Juhtub ka

seda, et eemalt näen taimi, aga füüsiliselt lihtsalt ei jõua nendeni – vaja oleks korralikku alpinisti varustust.

Kasvukohad on peamiselt päikeselised kuni poolvarjukad niisked kaljunõlvad ja mäekurude servad, mõnikord ka terrassid. *Habenaria* õitsemise aeg on detsembrist kuni jaanuari lõpuni, olles seega mõni nädal varasem kui *Barlia*.

Orchis canariensis

Puudub Lanzarotel ja Fuerteventural, kõige rohkem leidub Tenerifel,

kuid sealgi peamiselt kahes saare eri piirkonnas. Üsna haruldane, on vaid paar kohta, kus taimi saab loendada sadades ja ülejäänutes üksikute või kümnetena – võrreldav meil ehk tõmmu käpa levikuga.

Õied on õrnad valkjad ja roosakad, huule peal erksam punakas rant värviülemineku kohal. Mõõtudelt ja

üldilmelt sarnaneb jumalakäpa heledamale vormile, kuid õite servad on arukäpalikult ümaramad. Tihti on varre asend poolviltune, harvem otse püstine.

... jälle mäed ja järsud nõlvad. Tõusud ja kurvid on kohati nii järsud, et sõita saab vaid esimese käiguga. Pidev slaalom üleelmisel päeval sadanud vihma tõttu teele kukkunud kivide vahel. Parkida saab vaid ettenähtud kohtades (just teeäärse ruumi, mitte reeglite tõttu), ja need asuvad alati kuskil eemal. Jalgsimatk ronides potentsiaalsesse kohta näiteks kilomeetri jagu tähendab vähemalt tundi aega ja pärast seda pikka hingeldamist. See kõik on tüüpiline O.canariensise otsimine vaid ligikaudset piirkonda teades ....

Õitseaeag on jaanuari lõpust märtsi alguseni. Kahjuks ei õnnestunud minul õitsvaid taimi kohata, 13. jaanuaril üsna avatud kasvukohast leitud eksemplarid olid veel vägagi pungas, samas kui interneti järgi leidub ka 20. jaanuari paiku pildistatud õitsvaid taimi – ehk mõni soodsam aasta või taas kõrgusest ja mikrokliimast tulenevad erinevused.

Rainar Kurbel

Leedu ja Poola orhideed

Leedu on esimene riik Eestist lõuna poole minnes, kus tänapäeval võib kohtuda kahe meie jaoks uue orhideeliigiga – *Neottianthe cucullata* ja *Dactylorhiza majalis*’ega. Tõsi, ka Läti nimistust leiab veel praegugi *Neottianthe cucullata*’t, kuid viimase kümnekonna aasta jooksul pole ta enam oma kahes teadaolevas leiukohas öitsenud. Järgmine riik uute liikide osas on Poola, mis oma geograafilise ulatuse ja lõunaosa mäestike tõttu pakub neid palju. Meie fookuses on aga riigi Balti mere piirkonnas ainulaadne ja samas Eesti jaoks paljutähenduslik liik – *Orchis coriophora* ehk kunagi ka Saaremaal kasvanud lutikkäpp.

Eesti Orhideekaitse Klubi viimane organiseeritud välisreis leidis aset 4.–5. augustil 2005, kui Leedus tehti tutvust liigiga *Neottianthe cucullata*. Möödunud aastal said jätku meie klubi liikmete eesmärgipärased retked lõunasuunas – Rainar Kurbeli 27.–28. mai Lõuna-Leedus nähtud laialehine sõrmkäpp (*Dactylorhiza majalis*) ning 20.–21. juuni Rainar Kurbeli ja Toomas Hirse sõit Kirde-Poolasse peaesmärgiga näha lutikkäppa (*Orchis coriophora*). Need väljasõidud ongi aluseks järgneva ülevaate tegemisel.

Dactylorhiza majalis 28. mail 2009 Lõuna-Leedus.

Leedu orhideed

Leedus leiduvad orhideeliigid, mida Eestis ei esine:

Dactylorhiza majalis – Lõuna-Leedu, üldareaaali põhjapiir

Neottianthe cucullata – Leedu ida- ja lõunaosa, üldareaaali läänepiir

Eestis leiduvad orhideeliigid, mida Leedus ei esine:

püramiid-koerakäpp (*Anacamptis pyramidalis*)

saaremaa sõrmkäpp (*Dactylorhiza osiliensis*)

Ruthe sõrmkäpp (*Dactylorhiza ruthei*)

lääne-sõrmkäpp (*Dactylorhiza praetermissa*)

Segased asjaolud:

Epipactis purpurata – 1935. a on Povilas Snarskis Trakai lähistelt korjanud herbaareksemplari, kuid selle seisundi tõttu esineb määramisel vasturääkivusi. Vaatamata teoreetiliselt sobilike biotoopide olemasolule maa kaguosas pole liiki hiljem leitud. Liigi levila üldine põhjapiir jääb Lõuna-Poolasse.

Orchis coriophora – 1932. aastast herbaareksemplar, hilisemaid leide pole. Liiki leidub aga Leedu piiri lähedal Valgevenes.

Cephalanthera damasonium – mitmetes endistes NSVL määrajates ja ka uuemates kogumikes (nt "Orchids of Russia and Adjacent Countries", 2008) mainitakse selle liigi esinemist Leedus. Tegelikult on aga teada vaid geograafiliste asukohtadeta ajaloolisi märkmeid 18. ja 19. sajandist. Samas leidub liiki mitmetes Leedu lähinaabermaades – Poolas, Taanis, Rootsis.

Aceras anthropophorum – mitmeid väiteid kirjanduses (ka 20. sajandi teisest poolest), kuid puuduvad herbaareksemplarid ja kindlad leiukohad. Liiki leidub näiteks Saksamaal, Inglismaal ja paljudes Euroopa lõunapoolsetes riikides.

Nigritella nigra – 18. sajandist andmed. Lähimad leiukohad Rootsis ja Alpides.

Muud tähelepanu vääriavad levikuandmed Leedust:

harilik muguljuur – paar leiukohta Leedu keskosas

lõhnav käoraamat – üks leiukoht Poola piiri lähedal

rohekas õöskeel – laiemalt levinud ida- ja lõunaosas

arukäpp – mitmeid leiukohti kesk-, ida- ja lõunaosas

tõmmu käpp – üksikud leiukohad põhja- ja lõunaosas

kärbesõis – kaks leiukohta kesk- ja üks põhjaosas

valge tolmpäa – üksikud leiukohad kaguosas Valgevene piiri ääres

punane tolmpäa – üksikud leiukohad ida- ja kaguosas

lehitu pisikäpp – kaks leiukohta idaosas mõnekümne isendiga

Dactylorhiza majalis

On saanud oma nime maikuu järgi, sest oma põhiareaalis antlantilises ja Kesk-Euroopas ta just siis õitsebki, olles sellega ühtlasi sõrmkäppadest esimeste seas. Samuti Leedus. Eestist võiks seda liiki otsida juuni esimeses pooles.

Konkreetne kasvukoht Leedus asus Dzūkija rahvuspargis metsade vahel Valgevene piiri lähedal selge ja liivapõhjalise oja väga niiskel lammil. Üldiselt ongi *D.majalis*'e leiukohad sealkandis kõik ojade ja jõgede ääres – sõrmkäpad vajavad niiskust. Lõuna-Leedu on koht, kus ristub *D.baltica* lõunapiir ja *D.majalis*'e põhjapiir. Esineb ka hübriide, sest *D.majalis*'e õitseaja lõpp kattub *D.baltica* õitseaja algusega.

Taimed on erinevalt paljudest teistest sõrmkäpa liikidest tõeliselt tugevad, 20–40 cm kõrged, mõnikord ka kõrgemad. Vars on jäme, tihti üle 1 cm. Lehed on enamasti täpilised ja tumedalaigulised, kuid esineb ka ilma mingi mustrita eksemplare. Eriti alumised lehed võivad olla väga laiad, kuni 6–7 cm. Õied on suured, lai huul on vaid kergelt kolmeosaline, keskmine osa ulatub 1–2 mm ettepoole ja külgmised hõlmad kaarduvad tihti ülespoole. Õite värvus varieerus heledast roosast intensiivpunaste toonideni.

Neottianthe cucullata

Liigi levila hõlmab Euraasia parasvöötme Baltimaadest Jaapanini. Leedus leidub liiki riigi ida- ja kaguosas, meie külastatud kasvukohas võis õitsvaid elujõulisi taimi loendada sadades.

Kasvukohaks on peamiselt happelistel muldadel olevad männimetsad, kuid mõnikord ka sega- või tammemetsad.

Leedus nägime taimi erineva vanusega poolvarjulistes kuni varjulistes männikutes (Eesti analoog oleks sürjamännikud). Teistest orhideedest võis näha veel kahelehist käokeelt ja roomavat öövilget.

Taim meenutab üldilmelt roomavat öövilget, sest kaks rohelist lehte asuvad vastu maad varre alusel, mis asetsevad peaaegu vastakuti. Vars on peenike ja püstine ning sellel on kandlehe sarnased lehed, mis hoiduvad varre ligi.

Õied on suhteliselt suured, värv ja nn kiivri kuju sarnanevad halli käpa omadega, samuti huule täpilisus. Kõrgust on sellel nõtkel taimel 10–30 cm, harva rohkem. Eripära on õisiku ühepoolsus.

Poola orhideed

20. juuni varahommikul algas meie teekond Poolasse eesmärgiga näha lutikkäppa. Liiki, mis kasvas pisut enam kui sada aastat tagasi Saaremaal. Kahjuks pole hilisemad otsingud seal vilja kandnud ning ainsa tõendina on säilinud herbaareksemplar.

Kas Ruthe sõrmkäpp?

Pika autosõidu esimene vahepeatus oli planeeritud vahetult peale Leedu piiri Suwalki lähedal poolakate poolt väidetavalt Ruthe sõrmkäpaks tunnistatud taimede ülevaatamiseks. Tänu täpsele kirjeldusele leidsime taimed järveäärsel niiskel niidul kiiresti. Lähem tunnuste tuvastamine tõi kiiresti selguse, et need hea kasvu, tiheda rulja õisikuga ja pikkade täppideta renjate lehtedega taimed osutusid kõigeaks muuks kui Ruthe sõrmkäppadeks – peamiselt oli tegemist balti sõrmkäppadega, kuid leidis ka kahkjaspunaseid sõrmkäppasid ja nende hübriide. Õisiku ja õite kuju ning mustrit lähem uurimine ainult kinnitas juba niigi ilmset tõsiasja.

Vaid mõni tund hiljem seisime keset Narewi jõe luhta. Kilomeetritega mõõdetavat ala silmas pidades olime valmis pingsateks otsinguteks,

kuna poolakate väitel kasvab nende ainsas teadaolevas leiukohas sõltuvalt aastast mõnikümmend kuni paarsada isendit. Mõningast silmavilumust vajav hästimaskeerunud taimede leidmine hoogustus ja kasvuala üha suurenes – üsna pea oli selge, et lutikkäppasid on arvatust mitu korda rohkem. Retke suurimaks õnnestumiseks võib julgelt pidada roheka varjundiga valgeõielise taimede leidmist – seda ei ole poolakad ka ise seni näinud! Veel enne päikeseloojangut

oli kaardistatud ca 200 m x 400 m ala, millel hinnanguliselt paar tuhat isendit. Järgmine hommik andis võimaluse taimi lähemalt uurida.

Lutikkäpp (*Orchis coriophora*)

Liigi nimi tuleneb intensiivsest rohulutika lõhnast, mida õied eritavad. See lõhn oli elamus omaette! Taim kasvab 15–40 cm kõrguseks, harva võib leida ka suuremaid isendeid. Vars on lehistunud tavaliselt õisikuni ning lehed on täppideta. Tüüpiline õite värvus on purpurjas, kuid sagedasti esines ka roheline huulega taimi – selline õisik maskeerub rohustus üsna raskesti märgatavaks.

Lutikkäpp on levinud Püreene poolsaarel, Lääne-, Kesk- ja Lõuna-Euroopas, Aafrika Vahemere rannikul ning Lääne-Aasias. Euroopas on liigi areaali põhjapiir nihkumas lõuna suunas. Täna on hävinud paljud leiukohad Šveitsis ja Saksamaal, Taanis kuulutati

liik väljasurnuks kümmeaastat tagasi. Valgevenes on liigi leiukohtade arv drastiliselt vähenenud ning Poolas on esindatud vaid ühes leiukohas, eelnevalt teada olnud kohtadest on hävinud. Belgias, Luksemburgis, Hollandis ja Tšehhis on liik samuti kuulutatud väljasurnuks.

Poolas leiduvad orhideeliigid, mida Eestis ei esine:

1. *Cephalanthera damasonium*
2. *Chamorchis alpina*
3. *Dactylorhiza majalis*
4. *Dactylorhiza sambucina*
5. *Epipactis albensis*
6. *Epipactis microphylla*
7. *Epipactis purpurata*
8. *Neottianthe cucullata*
9. *Orchis coriophora*
10. *Orchis pallens*
11. *Orchis purpurea*
12. *Pseudorchis albida*
13. *Spiranthes spiralis*
14. *Traunsteinera globosa*

Eestis leiduvad liigid, mida Poolas ei esine:

1. püramiid-koerakäpp (*Anacamptis pyramidalis*) – Poolas välja surnud
2. saaremaa sõrmkäpp (*Dactylorhiza osiliensis*)
3. Ruthe sõrmkäpp (*Dactylorhiza ruthei*) – liigi väidetavas leiukohas valemäärang, tegemist balti ja kahkjaspunaste sõrmkäppadega ning hübriidsete eksemplaridega

Poola orhideede loetelu

Anacamptis pyramidalis – välja surnud

Cephalanthera damasonium – esineb peamiselt lõunaosas, vähesel määral ka kesk- ja lääneosas

Cephalanthera longifolia – peamiselt lõunaosa mägises piirkonnas, üksikud kohad ka Gdanski ümbruses

Cephalanthera rubra – leiukohad hajusalt üle riigi

Chamorchis alpina – leidub vaid Kõrg-Tatrates

Coeloglossum viride – leiukohad lõunaosas mägedes ja Masuuria

kõrgustikul e Masuuria järvedelava piirkonnas Põhja-Poolas
Corallorhiza trifida – peamiselt levinud riigi põhja- ja lõunaosas
Cypripedium calceolus – levinud kogu Poolas, kuid keskosas siiski haruldasem

Dactylorhiza baltica – levinud vaid kirdeosas

Dactylorhiza fuchsii – lõunaosa mägedes, kirdenurgas ning Gdanski ümbruses peamiselt, mujal paiguti

Dactylorhiza incarnata – massliik, v.a lõunaosa mägedes

Dactylorhiza maculata – andmete põhjal levinud kogu Poolas, määrangud kaheldavad

Dactylorhiza majalis – levinud kogu Poolas

Dactylorhiza ruthei – väidetavalt levinud kirdeosas, kuid määrangud on kahtlased

Dactylorhiza praetermissa – liik leiti 1990, kuid vähemalt Roslin Atlase pildil olev taim ei tundu liigi esindajana; levik teadmata

Dactylorhiza sambucina – lõunaosas

Dactylorhiza traunsteneri (*D. russowii*) – levinud hajusalt

Dactylorhiza cruenta – levik selgusetu ja liigi määrangud kaheldavad

Epipactis albensis – Poola edelaosas ja üksikud leiud lõunaosa mägedes

Epipactis atrorubens – levinud kogu Poolas

Epipactis helleborine – levinud kogu Poolas

Epipactis microphylla – üksikud leiud lõunaosas

Epipactis palustris – levinud kogu Poolas

Epipactis purpurata – leiukohad lõunaosas mägedes ja Masuuria kõrgustikul Põhja-Poolas ning Gdanski ümbruses

Epipogium aphyllum – esineb Poola piiri äärsetel aladel, kuid puudub keskosas

Goodyera repens – peamiselt põhjaosas ning kohati ka lõuna-, ida- ja lääneosas; puudub keskosas

Gymnadenia conopsea – peamiselt lõunaosa mägedes, mujal hajusalt

Gymnadenia odoratissima – üksikud leiukohad lõuna- ja idaosas

Hammarbya paludosa – üksikud leiukohad üle Poola

Herminium monorchis – levinud vaid kitsal alal kirdeosas

Liparis loeselii – levinud kogu Poolas, va lõunaosa mägedes

Listera cordata – põhjaosas ning Sudeedi ja Kõrg-Tatra mägedes

Listera ovata – levinud kogu Poolas

Malaxis monophyllos – levinud kirdeosas ning lõunaosa mägisesmas

piirkonnas

Neottia nidus-avis – levinud kogu Poolas

Neottianthe cucullata – levinud vaid kirdeosas

Ophrys insectifera – üksikud leiukohad lõunaosa mägedes ja idaosas

Orchis coriophora – liiki peeti veel mõnda aega tagasi välja surnuks, kuid taas leiti Narewi jõe luhal Lomza piirkonnas

Orchis mascula – põhjaosas ning lõunaosas mägedes

Orchis militaris – paiguti üle Poola

Orchis morio – kogu Poolas, va keskosas

Orchis pallens – vähesed leiukohad lõunaosa mägedes

Orchis palustris – mõned leiukohad keskosas ja lääneosas vastu Saksamaa piiri

Orchis purpurea – mõned leiukohad lõunaosas, kuid mitte Tatrates
Orchis tridentata – esines kunagi lääneosas ja ka idaosas Lublini piirkonnas

Orchis ustulata – lõunaosas ning kitsa alana Gdanskist lõuna poole

Platanthera bifolia – levinud kogu Poolas

Platanthera chlorantha – levinud peamiselt põhja-, lõuna- ja idaosas; lääne- ja keskosast üksikud leiud

Pseudorchis albida – lõunaosa mägedes, kunagised andmed ka Suwalki piirkonnast

Spiranthes spiralis – üksikud kohad lõunaosa mägedes

Traunsteinera globosa – lõunaosa mägedes ning lääneosas vastu Saksamaa piiri

Toomas Hirse
Rainar Kurbel

Kas Nõmme tumepunased neuuvaibad on edaspidi kaitstud?

Nõmme linnaosa elanik bioloog Ivi Vool pöördus läinud sügisel klubi poole palvega kaitsta mootorsõidukite eest tumepunase neuuvaiba (*Epipactis atrorubens*) populatsiooni Nõmme metsapargis. Tema sõnul kasvas seal 2007. aastal umbes 200 (või isegi rohkem) tumepunast neuuvaipa, kuid järgmisel aastal sõideti alast korduvalt mootorsõidukitega üle ning kahjustati kasvuala nii tugevalt, et alles jäid vaid puude all kasvanud isendid. 2009. aastaks oli järele jäänud maksimaalselt 150 võsu.

Õnneks oli detsembri algus veel lumeta ning Arto-Randel Servet sai kirjas juhutatud kohta pildistamas ja koordinaate võtmas käia.

Fotodel on hästi näha mootorsõidukite jäljed ja ka neuuvaibad. Klubi juhatus saatis kirja koos MapInfo kaardi ja fotodega Keskkonnametile Harju-Järva-Rapla regionile, et leitaks lahendus mootorsõidukite tekitatava kahju ärahoidmiseks. Enne jõule andis Keskkonnamet teada kasvukohaandmete edastamisest keskkonnaregistrisse. Jäeb üle loota, et Nõmme tumepunased neuuvaibad ka tegelikult kaitstud saavad.

Ester Valdvee

Klubi tegemised 2009. aastal

Üldkoosolekud

Kevadkoosolekul 31. märtsil pidas Maris Rimmel ettekande “Metssead ja orhideed”. Kinnitati klubi tegevuskava aastateks 2009–2011, määrati piirkondade kontaktisikud, kinnitati majandus-aasta aruanne ja tutvustati suviste sõitude kohti ja eesmärke.

Sügiskoosolekul 1. detsembril pandi paika juubeliaasta ürituste kava ja moodustati korraldustoimkond.

Peeti järgmised ettekanded:

“Loodusvaatluste andmebaasi kasutamise võimalused” – Keskkonnaministeriumi Info- ja Tehnokeskuse esindaja Reigo Roasto

“*Dactylorhiza majalis* Leedus ja *Orchis coriophora* (lutikkäpp) Poolas” – Rainar Kurbel, Toomas Hirse

“Viimane õitseja; erakordsed videoklipid” – Rainar Kurbel

“Ülevaade käpaliste püsielupaikade olukorrast ja käpaliste tegevuskavade koostamise plaanidest” – Toomas Hirse

“Varremugulatega käpaliste populatsiooni struktuur ja dünaamika” – Toomas Hirse

Muljeid suvistest väljasõitudest jagasid Rainar Kurbel, Margus Muts, Toomas Hirse, Olev Abner, Sirje Azarov, Urmas Raude. Juubeliaasta ürituste kava ja korraldustoimkonna moodustamine – juhatus ja pressinõukogu

Väljasõit Koiva-Mustjõe maastikukaitsealale

6. juunil käisime ühes Kagu-Eesti botaaniliselt huvitavamas piirkonnas – Koiva-Mustjõe maastikukaitsealal. See asub Võrumaa ja Valgamaa lõunaosas Läti piiri vahetus läheduses. Kaitseala hõlmab väärtuslikke luha- ja puisniite Mustjõe ja Koiva jõe ääres. Vaitka puisniit Koiva jõe ääres on üks Eesti esinduslikemaid lammipuisniite. Huvipakkuvad on ka Mustjõe-äärsed laialehiste põlispuudega puisniidud, kadastunud pärisaruniidud ja kuivad liivased karjatatavad niidud. Botaaniliselt on siinsed alad tähelepanuväärsed mitmete haruldaste taimeliikide esinemise poolest, nagu kikkapuu (*Euonymus europaeus*), künnapuu (*Ulmus laevis*), võsu-liivsiibil (*Jovibarba globifera*), villane katkujuur (*Petasites spurius*). Käpalistest väärib nimetamist mitmel pool kaitsealal leiduv jumalakäpp (*Orchis mascula*), mida mujal Lõuna- ja Kagu-Eestis kasvab teadaolevalt veel vaid ühes kohas.

Küsimustele, mis seisus on jumalakäpa leiukohad ja kui tugevad populatsioonid, pidi vastuse andma meie ekspeditsioon. Seadsime eesmärgiks külastada nelja teadaolevat kasvuala, kuid kevadiselt jahedat ilma ja vihmahooge trotsides jõudsime läbi käia vaid kolm. Taimed õitsesid täies hiilguses, vaatamata metssigade tuhnimistööle ja kohatisele ülekarjatamisele. Positiivse üllatuse pakkus väga elujõuline populatsioon Vaitka puisniidul, kus loendasime 255 õitsvat taime. Vaitka puisniitu on viimastel aastatel niidetud ning hooldatavat ala laiendatud.

Jumalakäpp (*Orchis mascula*).

Ekspeditsioonist võttis osa viis orhideehuvilist. Kaardistamistööde käigus loendati kokku 309 generatiivset jumalakäppa. Teistest kaitsealustest liikidest leiti kikkapuud, villast katkujuurt, halli käppa. Huvitavaks leiuks võib pidada ka kuival niidul kasvavat kuu-võtmeheina (*Botrychium lunaria*).

Margus Muts

Tatra ürgoru läänepoolse allikasoo inventeerimine

19. juunil käisime Tartumaa ühes orhideerikkamas piirkonnas – Tatra ürgorus. Eesmärk oli saada täpsem ülevaade Tatra küla läänepoolseima allikasoo käpaliste ja teise kaitsealuste taimeliikide esinemisest.

See ala on tugevasti kraavitatud, mistõttu on läbi lõigatud allikasood toitnud veesooned ja allikasoo kooslus hääbub järjest. Peale on tunginud pilliroog ning kohati järjest hoogustuv metsastumine. Siiski pole kõik väärtused alalt kadunud. Tartu-Võru maantee pooles soolaigus hakkavad silma kahkjaspunane sõrmkäpp (*Dactylorhiza incarnata*) ja balti sõrmkäpp (*D. baltica*). Lääne poole liikudes leidsime soometsa ja avatud soosiilude mosaiigi, kus võis kasvamas näha soo-neiuvaipa (*Epipactis palustris*). Metsa all on leidnud endale sobiva kasvukoha suur käöpõll (*Listera ovata*). Jõudes edela-kirdesuunalise allikasooni, võib selle servas kohata soovalku (*Malaxis monophyllos*), kärbesõit (*Ophrys insectifera*) ja kõdu-koralljuurt (*Corallorhiza trifida*). Laskudes pisut, jõudsime

lammi-madalsoosse, kust leidsime lisaks varem leitud sõrmkäppadele ka Russowi sõrmkäpa (*Dactylorhiza russowii*) taimed. Ala kõrge-mat osa iseloomustab madala kase vohamine, mis Tatra jõe suunas laskudes järjest taandub. Jõe ja lammimadal-soo vahel asub umbes viie meetri kõrgune lääne-ida-suunaline vallseljak.

Vallseljaku ja jõe vahele jääb omakorda soolaik, kus kasvab rikkalikult kahkjaspunast sõrmkäppa ja balti sõrm-käppa. Seljaku lääneosa on kaetud segametsaga. Vaata-mata metsa tagasihoidlikule

vanusele kasvab üksikutel haabadel metsa vääriselupaiga tunnusliik – sulgjas õhik (*Neckera pennata*). Pisut eemal kasvab loodusdirektiivi II lisa liik karvane maarjalepp (*Agrimonia pilosa*). Madal-soometsas võib näha vööthuul-sõrmkäppi (*Dactylorhiza fuchsii*) ja suurt käopõlle (*Listera ovata*). Lõuna suunas hakkab maapind taas tasapisi tõusma ja ning lõpuks jõudsime madal-soometsast välja allikasoose tagasi. Taaskord sõrmkäpad, soo-neiuvaip ning üksikud soovalgu ja kärbesõie taimed. Kuid leidsime eest ka täpilise sõrmkäpa (*D. cruenta*).

Inventuuri tulemusena saame öelda, et alal kasvab kokku 12 kaitsealust taimeliiki. Neli neist kuuluvad II kaitsekategooriasse, ülejäänud III kaitsekategooriasse. Lisaks juba mainitud loodusdirektiivi liigile esinevad siin ka mõned Euroopas ohustatud ja kaitset väärivad elupaigatüübid nagu liigirikkad madal-sood, allikasood ja Fennoskandia soostunud ja soo-lehtmetsad. Keskkonnaamet on teinud ettepaneku ala kaitse alla võtmiseks.

Toomas Hirse

Õismäe raba käpalistega tutvumine

26. juunil 2009 käisime tutvumas Tallinna linna piirides oleva Õismäe raba käpalistega.

Õismäe raba iseloomustus

Õismäe raba paikneb Põhja-Eesti rannikumadalikul u 6 km pikkusel loode-kagusuunalisel peamiselt kambriumi liivakividest koosneva Kakumäe kõrgendiku (kuni 16 m ü.m.p.) lael lamedate oosilaadsete pinnavormide vahel. Kõrgendikud on moodustunud savikast, rohkete rändkividega sinakashallist moreenist ja on kaetud mereliiva ja -kruusaga.

Õismäe nimetus olevat tulnud Rocca al Mare ja Kakumäe vahelisest kõrgest rannikust, mille lael rabastuval pinnasel kasvanud varem rohkesti rootsi kukitsat, mis öitsemisajal juunis–juulis pannud metsaaluse valendama.

Õismäe raba pindala on praegu üle 100 ha. Selle turbalasund on suhteliselt õhuke, enamasti alla 2 m, vaid keskosas kuni 3 m paksune. Kakumäe poolsaar kerkis merest umbes 4000 aastat tagasi, raba vanus on 1000–1500 aastat.

Õismäe raba keskosas paikneb kuivendatud puisraba, kus

puurindes valitseb harilik mänd, puhmarinne on hästi arenenud. Suurem kuivendamine toimus Eesti vabariigi esimesel perioodil, kui ala idaossa praeguse Vabaõhumuuseumi tee serva rajati asundustalud.

Raba servades on siirdesoo- ja madalsoo- ning rabastuvate metsade kooslused, kus lisaks männile on puurindes tavalised veel sookask ja harilik haab. Raba servaalad on suuremas osas kuivendatud ja täis ehitatud.

Õismäe rappa on rajatud teedevõrk nii metsamajanduslike tööde tegemiseks kui ka puhkeala arendamise eesmärgil.

Õismäe raba käpalised

Tüüpilisteks käpaliseliikideks Õismäe raba servaaladel on kahelehine käokeel (*Platanthera bifolia*) ja vööthuul-sõrmkäpp (*Dactylorhiza fuchsii*), mida leidub hajali suurel maa-alal kuni paarikümneisendiliste rühmadena. Vähesearvuliselt leidub ka suurt käopõlle (*Listera ovata*). Üleminekualal turvas- ja turvastunud muldadelt mineraalmuldadele suureneb suure käopõlle arvukus, paiguti kasvab ka laialehist neiuvaipa (*Epipactis helleborine*). Laialehise neiuvaipa suurim teadaolev populatsioon, kus õitsvate varte arvu võib hinnata 100st kuni 150ni, kasvab Õismäe raba säilinud tuumikalast kagus Lõuka tänava ääres. Paraku on see ala detailplaneeringutega määratud elamukruntideks ja ala täis ehitamisel suur osa taimi hävib.

Inimese poolt soodustatud liigid Õismäe rabas on hall käpp (*Orchis militaris*), tumepunane neiuvaip (*Epipactis atrorubens*) ja sooneiuvaip (*Epipactis palustris*), mis kasvavad paekivisõelmetega kaetud teede servades. Halli käpa arvukust võib hinnata suurusjärku sada õitsvat taime, teistel liikidel on see umbes 50 kuni 100 taime. Teekraavides kasvavad mitmes piirkonnas väga

isendirohked vööthuul-sõrmkäpa kogumikud ja ka üksikud kahkjaspunased sõrmkäpad (*D. incarnata*).

Õismäe raba serva rajatud Merirahu elurajoonis, kus ehituse käigus umbes seitsme aasta eest murukamar hävitati, võis 2009. a suvel taastunud niidukoosluses näha täies õies balti sõrmkäppi (*D. baltica*) ja vööthuul-sõrmkäppi.

Klubi taimeretkel Õismäe rabasse nähti kõiki eelnimetatud liike ja lisaks ka piirkonnale nime andnud rootsi kukitsat.

Olev Abner

Retk Siniallika soo ja Mägede mõhnastikku

18. juuli retk algas Aegviidu jaamast. Juba enne Siniallika soosse jõudmist nägime metsa all oosi jalamil äraõitsenud pruunikaid pesajuuri ja Kõrvemaal mitte just sageli esinevat harakkuljust (*Linnaea borealis*) - Linné lemmiktaime.

Allikasoo oli põhjust rõõmustada - enamik käpalistest õitses. Kõige enam oli näha Russowi sõrmkäppi (*Dactylorhiza russowii*), vööthuul-sõrmkäppi (*D. fuchsii*) ja kuradi-sõrmkäppi (*D. maculata*). Silmailu pakkusid veel kärbesõis (*Ophrys insectifera*), harilik sookäpp (*Hammarbya paludosa*), ainulehine sookäpp (*Malaxis monophyllos*), soohiilakas (*Liparis loeselii*) ja üksik balti sõrmkäpp (*D. baltica*); juunis õitsenud kõdu-koralljuured (*Corallorchiza trifida*) olid juba viljunud. Siniallika vees laiutas Kesk-Eestis väga haruldane läänemõökrohi (*Cladium mariscus*) ja sood ümbritsevas kõdusoometsas roomav öövilge (*Goodeyia repens*) ning väike käopõll (*Listera cordata*). Ungrukolla (*Huperzia selago*) otsingud ei andnud tulemusi, kuid eesti soojumika (*Saussurea alpina* ssp. *esthonica*) leidsime pillirootihnikust üles.

Edasine sõit viis Mägede mõhnastikule uudistama endise liivakarjääri taimestikku. Pärast kaevandamise lõpetamist 1990. aastatel on üks osa karjäärist soostumas ning kattumas kase-männimetsaga. Tekkiv taimestik on omapärane, sest kõrvuti kasvavad soo- ja kuivemate kasvukohtade taimed. Käpalistest leidub põhiliselt soo-neiuvaipa ja kahkjaspunast sõrmkäppa (*D. incarnata*), sekka balti sõrmkäppa, ainulehist sookäppa, suurt käopõlle (*Listera ovata*) ja halli käppa (*Orchis militaris*). Kõige huvitavam oligi näha kõrvuti kasvamas ainulehist sookäppa ja suurt käopõlle, kusjuures sookäpp oli lopsakam. Karjääri kõrvalt Nelijärvele viiva tee ääres imetlesime täies õiteilus tumepunaseid neiuvaipu.

Kuna Siniallika juures ungrukold nägemata jäi, lõpetasime retke Jänedal Kalijärve äärses metsas suurt ungrukolla kogumikku vaadates-pildistades.

Ester Valdvee

Osmussaarel orhideesid avastamas

Retk Osmussaarele toimus 7.–8. juulil. Sõit algas Dirhami sadamast. Välja sõites hakkas üsna pea silmapiiril paistma sini-punane viirg – see oli Osmussare klibuvall haisva kurereha ja ussikeelega.

Osmussaar on Eesti loodepoolseim, u 480 ha suurune saar. Praegu elab saarel kaks inimest. Kõige arvukam oli elanikkond 1930. aastatel, mil seal elas seitse perekonda (ligi 140 inimest). Osmussaar on rikas järvede poolest: seal on 6 väikest madalaveelist järve, millest suurim, Inahamne, asub saare lõunaosas. Selle kaldal võib näha erikujulisi kadakaid; selliseid leidub ka mujal rannalähedastel aladel.

Osmussaare loodust on põhjalikult uuritud. Esimesed teated taimestiku liigilisest koosseisust pärinevad Friedrich Schmidtilt 1855. aastast. Kunagine peaaegu lage saar on pärast rannarootslaste sunduslikku lahkumist valdavalt võsastunud (kadakas, paju, türnpuu jt). Praegu kasvatakse saarel jälle lambaid ja veiseid, see annab lootust saare loodusliku avatuse taastamisele. Meie esimene rännak saarel kulges otse lõunast põhja, läbides mitmeid eri tüüpi loopealseid ja külastades rannavallide vahele jäävaid soiseid alasid. Loopealsetel leidub mitmeid haruldasi taimi.

Kohtasime karvast lipphernest (*Oxytropis pilosa*) ja kaljukressi (*Hornungia petraea*). Ka aas-hundihammas (*Astragalus danicus*) ja kuu-võtmehein (*Botrychium lunaria*) ei ole alvaritel just tavalised. Tõelist silmailu pakuvad soostunud niidud ja madalsood. Saare loodeosas laiub harilikku

Soo-neiuvaip (*Epipactis palustris*).

käoraamatu (*Gymnadenia conopsea*) väli. Taimede värvus varieerub valgest tumelillani. Seal kasvab arvukalt ka teisi käpalisi – sooneiuvaipa (*Epipactis palustris*), kahkjaspunast sõrmkäppa (*Dactylorhiza incarnata*), kärbesõit (*Ophrys insectifera*), harilikku

Taani merisalat (*Cochlearia danica*).

muguljuurt (Herminium monorchis), soohiilakat (*Liparis loeselii*).

Osmussaare suurimat taimeharuldust, taani merisalatit (*Cochlearia danica*), mida leidub Eestis veel ainult Vilsandi saartel, nägime Osmussaare kirdeosas. Taim eelistab seal kasvukohana panga- pealset, kus tunneb ennast murenenud pae- tükkide vahel hästi.

Kuivematel kasvukohtadel kohtasime veel käpalisi – käokeeli (*Platanthera* sp.), suurt käöpõlle (*Listera ovata*), vööthuul-sõrmkäppa (*Dactylorhiza fuchsii*).

Suured avastused jäid meie poolt tegemata, kuid kohtasime paljusid Osmussaarel kasvavast kahekümne üheksast kaitsealusest taimeliigist ja nautisime suveilma kauni looduse keskel.

Sirje Azarov

Hea orhideehuviline!

Kui oled klubi tegevusest huvitatud, võta ühendust aadressil:

Ester Valdvee
Järvamaa, Albu
Telefon: 5139984
e-post: ester@valdvee.eu

Laimi Truus
TLÜ Ökoloogia Instituut
Uus-Sadama 5, Tallinn 10120
Telefon: 5054457
e-post: laimi@tlu.ee

Meie kodulehekülg:
<http://www.orhidee.ee>

In Memoriam

4. detsembril 2009. a lahkus meie seast Eesti Orhideekaitse Klubi asutajaliige Vahur Tomberg. Vahur oli meiega kõik need 25 aastat, osaline nii koosolekutel kui väljasõitudel hea sõbra ja reisi-kaaslasena – vaikne, tarmukas ja abivalmis, tark loodusemees.

Vahur Tomberg (vasakul) koos lähedaste reisikaaslaste Enno Väljali ja Karl Sepaga ning praeguse klubi presidendi Ester Valdveega.

Journal of Estonian Orchid Protection Club
ÖÖVIIUL
Lesser Butterfly Orchid
8/2010

Preface

Estonian Orchid Protection Club has its 25th anniversary in 2010. The main activities are protection, research, and popularization of native orchids. Important aspect in our work is to bring together people with different background and geographical regions and give the arena of active communication. We wish to have representatives in all counties to communicate the localities of orchids as well possible threats.

The year of this anniversary will be special as for the first time we have elected the orchid of the year – *Cephalanthera rubra* and a new stamp with *Platanthera bifolia* on it will be published. More information can be found from www.orphidee.ee and from the journal Ööviul.

Ester Valdvee

***Cephalanthera rubra* — orchid of the year 2010 in Estonia**

The year 2010 is internationally the year of biodiversity. For the support of it we elected the orchid of the year and it is – *Cephalanthera rubra*.

Cephalanthera rubra is one of our most beautiful and graceful orchids. The species can be found in forest and wooded meadows on calcareous soils. The main threats are clear cutting, new roads and buildings that have reduced the number of sites especially on the mainland. We hope that the status of the orchid of the year will give the possibilities to introduce the species to wider audience, to discover more sites and help to survive them.

Tiiu Kull

Appearance and disappearance of *Cephalanthera rubra*

Around Tuhala *Cephalanthera rubra* has been monitored for more than 20 years – on an alvar pasture at Mõisa since 1987 and at Loigu since 1989.

In both sites the number of plants and number of flowering ones among them has fluctuated from year to year. Longer dormant periods have been recorded. However, so far a few plants have still survived.

Arne Kivistik

New findings of *Epipogium aphyllum*

In August 2009 two new localities were found for *Epipogium aphyllum*. Asko Lõhmus found seven plants from a drained forest (50-70 years old) in Kaavere, Jõgevamaa. The second locality was found by Maarja Kukk in Tartumaa, Kärevere where five plants in two groups were growing in a cultivated paludified spruce forest (40 years old). Both sites were in managed forests that gives us the note to be more attentive also in such types of forests and not only in old growth ones.

Toomas Hirse

Orchids and Canary Islands

The author spent five weeks from December 2009 until January 2010 at Tenerife and La Gomera, covered 2600 km, and experienced wonderful views.

Seven species of native orchids have been recorded from Canary Islands: *Barlia metlesicsianum*, *Habenaria tridactylites*, *Orchis canariensis*, *Serapias parviflora* ssp. *mascaensis*, *Ophrys bombyliflora*, *Neotinea maculata*, *Gennaria diphylla*. The three first ones are endemic. Most of localities lie on the mountain slopes and quite some excercises are needed to see them.

Serapias parviflora* ssp. *mascaensis and ***Ophrys bombyliflora*** are very rare, both known only from one site. ***Neotinea maculata*** is more widespread and can be met on several islands. On Tenerife it grows in mountainous pine forests in La Orotava and also in

similar sites in the northern part of the island. Plants flower from mid February until mid April.

Gennaria diphylla grows also on several islands in more fresh sites in mixed pine forests and in *Laurus* forests. Flowers from December till January.

Barlia metlesicsianum – *the rarest, the tallest, the most colourful*, grows only in one site in WNW part of Tenerife about 500-1200 m above sea level on old terraces and pine forests.

Plants occur mainly in small numbers, only once a population of hundred plants was found. According to literature the flowering times is from mid January up to February, but some earlier plants were found as well.

Habenaria tridactylites – the most exotic, the only representative of the genus in Europe. More spread on western islands, less on Gran Canaria, very rare on Lanzarote and lately found from one site on Fuerteventura. It is believed that once the species occurred widely in *Laurus* forests of the Mediterranean region.

Flowering time starts in December and last up to the end of January.

Orchis canariensis grows more often on Tenerife. Only in a couple of sites hundreds of plants can be seen.

The flowering time lasts from January to March and therefore no flowering plants were met. On Jan. 13 the plants were still in buds.

Rainar Kurbel

Orchids in Poland and Lithuania

The review is based on three trips: club excursion to Lithuania in August 2005 to see *Neottianthe cucullata*, Rainar Kurbel's visit to South-Lithuania to see *Dactylorhiza majalis* Rainar Kurbel's and Tooma Hirse's trip to Poland to see *Orchis coriophora*.

Neottianthe cucullata was met in a dry acidic pine forest where it occurred in large numbers.

Dactylorhiza majalis was found in Dzukija National Park on a river bank. *Platanthera bifolia* and *Goodyera repens* could also be seen.

Orchis coriophora, has been recorded from Saaremaa more than hundred years ago and never seen there later. Therefore, it was interesting to see it in Poland. On kilometers wide floodplain meadow of Narew River we were prepared for hard search as the data said that only a few tens or hundred specimens occur. On an area of 200 x 400 m we counted two thousand specimens and plants were still scattered around. Also a white form of this species was met there.

Toomas Hirse and Rainar Kurbel

Is *Epipactis atrorubens* protected in Nõmme, Tallinn

Local people informed the club of a site of *Epipactis atrorubens* where motor vehicles partly had destroyed the plants. The site was registered as a locality of a protected species and will hopefully survive now.

Ester Valdvee

Club activities in 2009

Two meetings took place on March 31 and December 1 where activity plan for 2010-2011 was fixed and interesting talks on orchids were presented.

Longer trip took the Club to Osmussaar and several shorter ones to North and South Estonia.

In Memoriam

We are sorry to announce about the death of Vahur Tomberg. He died on December 4, 2009. He was a good friend and an active orchid fan belonging to the Club since the founding.

